

УДК 323.2+308 (477)“21”

СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ ПРО СОЦІАЛЬНІ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ТЕКСТІВ)

Юзва Людмила Леонідівна – кандидат соціологічних наук, асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Одним із найвпливовіших суб'єктів революційних подій в Україні останніх 20 років її історії є студентська молодь. З огляду на це, дослідницьку увагу привертають маркери революції, які артикуються цією групою. У статті викладено основні результати емпіричного соціологічного дослідження автобіографічних текстів студентів. Аналіз отриманих в межах даного дослідження даних, дозволив виокремити низку маркерів, які студентська молодь пов'язує з «помаранчевою революцією» та «революцією гідності», а також виявити відмінності у сприйнятті студентами революційних подій в Україні 2004-2005 рр. та 2013-2014 рр. Здійснений аналіз дозволив також з'ясувати факторну зумовленість відмінностей у баченні студентством двох соціальних революцій.

Ключові слова: соціальна революція, маркери революції, студентська молодь.

Одним из самых влиятельных субъектов революционных событий в Украине последних 20 лет ее истории является студенческая молодежь. Учитывая это, исследовательское внимание привлекают маркеры революции, которые артикулируются этой группой. В статье изложены основные результаты эмпирического социологического исследования автобиографических текстов студентов. Анализ полученных в рамках данного исследования данных, позволил выделить ряд маркеров, которые студенческая молодежь связывает с «оранжевой революцией» и «революцией достоинства», а также выявить отличия в восприятии студентами революционных событий в Украине 2004-2005 г.г. и 2013-2014 г.г. Проведенный анализ позволил также выяснить факторную обусловленность различий в видении студенчеством двух социальных революций.

Ключевые слова: социальная революция, маркеры революции, студенческая молодежь.

One of the most influential actors of the revolutionary events in Ukraine at the last 20 years of its history are the students. To take this into consideration the researchers' markers to the revolution those are articulated by this group. The main results of empirical sociological research of autobiographical texts of the students are considered. Analysis of the data at this research, allow to identify a set of markers that students associates with the «Orange Revolution» and «revolution of dignity» and to identify differences in the perception of the students of the revolutionary events in Ukraine 2004-2005, and 2013-2014 The analysis also allowed to find factorial due to differences in the vision of college students of two social revolutions.

Keywords: social revolution, markers, revolutions, students.

Сьогодні темою останнього українського Майдану чи то «революції гідності» вже, здається, не поцікавився лише ледачий. І справді, вийшла безліч публікацій, проведено велику кількість досліджень... Тож, видається, що актуальність обґрунтовується лише недавністю події, однак, багатогранність феномену «революції гідності» дозволяє відкривати все нові й нові його грані. У фокусі нашої уваги в межах даної публікації знаходяться маркери «революції гідності» та «помаранчевої революції», які артикуються¹ одним із головних суб'єктів обох революцій студентською молоддю, що підтверджується результатами численних досліджень².

Звертаючись до поняття «революція», важко не погодитись з обґрунтованими тезами, що їх наводить І. Герасімов щодо феномену який отримав назву «революції гідності». Він здійснює детальний аналіз типів революції, заснованих на різних критеріях, співставляючи з ними «революцію гідності». Це дозволило І. Герасімову, визначити «революцію гідності» як постколоніальну революцію. Основним аргументом, що зумовлює віднесення «революції гідності» до типу постколоніальних революцій, він

© Юзва Л. Л., 2015

¹ Тут і далі в тексті артикуляція вживається у переносному значенні як повідомлення про складові, на основі узагальнення яких можна виділяти певні маркери через текст.

² Соціально-демографічна структура учасників Майдану «молодша», ніж населення країни в цілому: середній вік учасника Майдану – 36 років (38% віком від 15 до 29 років, 49% – 30–54 роки, 13% – 55 років і старше [2]).

вбачає те, що українська революція не тільки повалила політичну та економічну гегемонію ..., але й вивільнила сили соціальної самоорганізації³ [1]. У свою чергу, ґрунтуючись на даному твердженні в тій частині, що стосується соціальної самоорганізації й вбачаючи її спільним елементом⁴ обох українських революцій, видається можливим понятійно об'єднати дві останні українські революції («кольорову» й постколоніальну) і надалі вести мову саме про соціальні революції в Україні. Зробити це дозволяють теоретичні напрацювання щодо соціальних революцій німецького соціолога Г. Шока (Helmut Schoeck) [3], який, описуючи специфіку даного типу революцій, поєднує в ньому складові, перелічені, зокрема, І. Герасімовим, що характерні як для «кольорової», так і для постколоніальної революцій.

Описуючи революції ХХІ ст. в Україні, деякі автори звертаються до аналізу маркерів революції. Під маркерами в даному випадку розумітимуться найбільш артикульовані явища-елементи революцій. Аналізуючи технології створення маркерів, О. Михайлова зазначає, що, з огляду на потреби революційних змін і патріотичного підйому, еліти актуалізують ідентифікаційні маркери переважно трьох типів:

- їх беруть із минулого, з історичних книжок або фольклору, з уявлень про перші часи пророків та праведників – це маркери меморіального характеру;
- або їх позичають у інших народів, занурюючись у змагання за символічну спадщину або визнаючи ідентичнісний васалітет – це позичені маркери;
- або їх створюють наново, вилучають із революційного досвіду – і це найбільш складне й творче завдання [4].

Серед меморіальних маркерів «революції гідності» О. Михайлова називає: козацький міф України, вшанування героїв минулого (як-от Степана Бандери), руйнацію пам'ятників Леніну, культивування української мови, оселдців та вишиванок. Серед запозичених: європейські стандарти, громадянське суспільство. Водночас автор песимістично зауважує, що без артикуляції нових маркерів шансів на перемогу нової ідентичності, під якою сукупно можна розуміти так звані ідеали Майдану, нема. Тож, у даному контексті, емпіричне дослідження маркерів артикульованих студентською молоддю щодо двох революцій ХХІ століття по-українськи видається надзвичайно актуальним. Таке дослідження могло б дати відповідь на запитання: чи з'явилися нові маркери, принаймні, у молодіжному середовищі?

Метою цієї публікації є визначення маркерів соціальних революцій в Україні початку ХХІ сторіччя, що артикульовуються студентською молоддю.

Для реалізації цієї мети ми звернулись до результатів емпіричного дослідження, здійсненого за допомогою автобіографічного методу серед студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Аналіз автобіографічних текстів був здійснений *методом* контент-аналізу, а саме з використанням техніки конструювання концептуальної схеми, а також шляхом прагматичного обрання категорій, які ототожнюються з маркерами. Окрім того, було застосовано процедуру *якісного аналізу* отриманих даних. Візуалізація числових даних виконана на основі побудови WordCloud⁵, які витримують вимоги якісного аналізу з мінімальним зверненням до кількісних даних. Підкреслимо, що у WordCloud числові дані візуально нівельовані, однак присутні у вигляді розміру концептів, що аналізуються. Зазначимо, що одержані нами автобіографічні тексти – це курсові роботи «Автобіографія: соціологічне уявлення»⁶ студентів першого курсу факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Із 73 текстів, які є генеральною сукупністю дослідження, вибірку склали 53 тексти, в яких був присутній опис принаймні однієї з революцій ХХІ ст. в Україні. Всі тексти однотипні за низкою критеріїв.

Гіпотези дослідження були сформульовані таким чином.

³ Цікаво, що згідно Світового індексу благодійності (WGI), що складається на основі даних Інституту Геллапа, у 2013 р Україна займала 103-є місце з 157 у кумулятивному індексі: попереду Росії (на 123 місці), але позаду десяти інших пострадянських країн. Конкретніше, Україна була на 26 місці за часом, витраченим волонтерами, але лише на 112-м в категорії «допомога незнайомцям». Нещодавнє репрезентативне соціологічне опитування виявило радикальну зміну: з травня по жовтень 2014 майже 80% українців пожертвували свій час, гроші і власність на армію або біженців з окупованих територій. Три відсотки опитаних виявилися «професійними волонтерами» - координаторами, які збирають пожертвування і особисто доставляють їх у зону бойових дій. Всупереч класичній моделі національної мобілізації, городяни менш активно жертвують на загальнонаціональну справу (хоча і серед них відсоток жертводавців приголомшливо високий - 40%), ніж сільські жителі - 86%. Дві вікові групи особливо активні: люди від 50 до 60 років (41% від усіх жертводавців та волонтерів) та від 18 до 29 років (34%). Це лише один приклад того, як гіпотеза широкомасштабного прояву персональної громадянської позиції з приводу особисто сформульованої задачі суспільної важливості може верифікуватися, оцінюватися кількісно і поставати у вигляді узагальнених соціальних типів [1].

⁴ Звісно, з різною специфікою і з різним рівнем інтенсивності й т.п.

⁵ В дослідженні використано ресурс <http://worditout.com/>

⁶ Ця робота є унікальною, оскільки об'єднує класичну автобіографічну складову та фахову складову - соціологічну рефлексію відносно подій власного життєвого шляху. Масив робіт часто стає основою для магістерських та дисертаційних досліджень.

1. Основні маркери, артикульовані молоддю в автобіографічних текстах, відповідають загальнонаціональним маркерам.

2. Молоддю артикуються так звані «інші» або «нові» маркери.

Характеризуючи методичні особливості аналізу отриманих даних, зазначимо, що тексти написані молоддю, яка пережила дві з останніх революцій в Україні. В період першої з них – «помаранчевої» – ці автори текстів були дітьми (7-8 років), в період другої представляли таку групу, як молодь (17-18 років). Тому в аналізі було застосовано своєрідне зважування для врахування специфіки пам'яті. Адже події дитинства як феномени пам'яті вже піддалися одному з базових процесів у часовому вимірі – забуванню, яке відбувається за кривою Еббінгауза [5].

Варто окреслити вірогідні наслідки, які можуть бути присутні в масиві даних, враховуючи специфіку процесу забування.

1. Описів «помаранчевої революції» у масиві буде значно менше, ніж описів «революції гідності».

2. Частка слів, присвячених описам «революції гідності», також буде більшою в порівнянні з часткою слів, присвячених описам «помаранчевої революції».

3. Для описів «помаранчевої революції» буде характерним звернення до емоційних фактів⁷, тоді як для описів «революції гідності» – фактуальних даних.

Аналіз масиву дозволив підтвердити усі три позиції. По-перше, текстів з описами «революції гідності» значно більше, ніж текстів з описом «помаранчевої революції» (див. рис. 1). Серед текстів, у яких є опис принаймні однієї революції, лише 3 (≈6%) не мають опису «революції гідності», тоді як для «помаранчевої революції» цей показник значно вищий (48%).

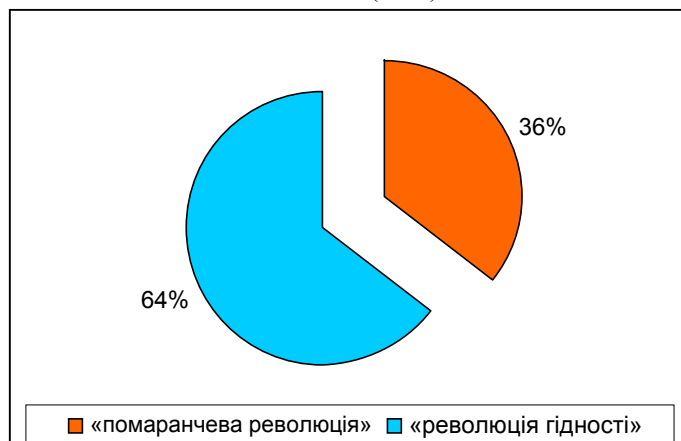
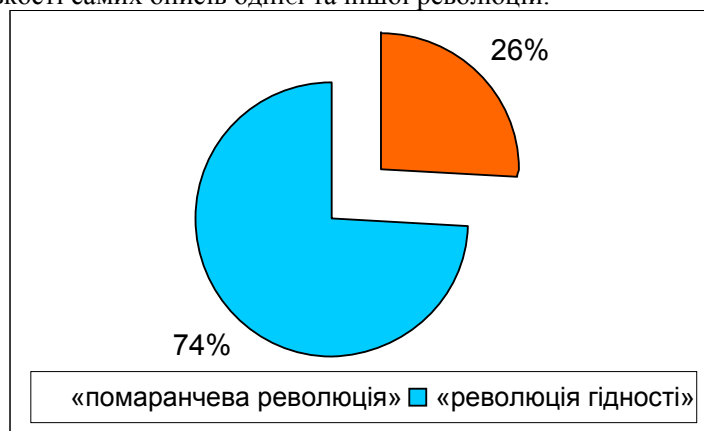

Рисунок 1. Частка текстів про події революцій в текстах вибіркової сукупності

По-друге, частка слів, присвячених описам «революції гідності», дійсно, більша у порівнянні з часткою слів, присвячених описам «помаранчевої революції» (див. рис. 2), що є досить логічним за значного розриву в кількості самих описів однієї та іншої революцій.

⁷ Тобто активною буде емоційна пам'ять, для якої характерним є відтворення емоцій і почуттів [5, с. 221].

Рисунок 2. Частка слів у текстах про події революцій в загальному обсязі текстів

Яскравим підтвердженням третьої тези є, наприклад, такий спогад-опис: «Дівчинка, що вчиться в одному класі з моїм братом, придбала собі нову помаранчеву кофтинку. Вона не належала до якоїсь партії і тим більше не мала на увазі чогось, що пов'язане з ситуацією в нашій країні. Але наш завуч по виховній роботі, побачивши це, буквально напала на ту дівчину і почала ображати її при всіх учнях».

Ми маємо ніби опис факту, однак він повністю ґрунтується на емоції, яка закарбувалась у пам'яті студента. В освітніх установах діти дуже гостро реагують на прилюдні санкції, покарання, образи інших учнів. Зазвичай в їхній свідомості надовго залишається страх потрапити в аналогічну ситуацію, який, у свою чергу, викликає низку додаткових негативних емоцій. І таких описів, що спираються саме на емоцію, власне, переважна більшість: вони прив'язуються часто до батьків, родичів, вчителів і т.д. Цю специфіку викладу подій «помаранчевої революції» саме через емоційні стани також можна пояснити тим, що молоді люди на той період були дітьми, тобто особливістю дитячого сприйняття.

Враховуючи зазначені вище тези, було здійснено змістовний аналіз отриманих даних, завдяки якому було виокремлено чотири типи маркерів революції, артикульованих студентами: маркери найменувань, маркери постатей, маркери протистояння ідентичностей і маркери національної незалежності.

Маркери найменувань. Обидві українські революції ХХІ ст. відбулись через так званий «Майдан». Вони починались на головній площі країни – майдані Незалежності, а згодом виливались у чисельні місцеві майдани. Проте основні події революцій відбувались у місці зародження. Тому часто маркери найменування революцій у текстах формуються через *маркери територіального розташування*. Однак відмінність між описами «помаранчевої революції» та «революції гідності» в даному розрізі разюча (див. рис. 3).

Рисунок 3. Маркери найменувань «революції гідності» та «помаранчевої революції»

Щодо «помаранчевої революції», то базовим маркером найменування виступає саме однойменна назва. Другу позицію посідає, власне, фактаж найменування подій, що відбувались, тобто через поняття «революція». Найменування ж «Майдан» присутнє, але у досить незначному обсязі.

Протилежна ситуація складається з відображенням маркерів найменування «революції гідності». Тут «Майдан» є базовим маркером найменування революційного протистояння. У поєднанні з синонімічними поняттям «Євромайдан» вони лишають позаду всі інші маркування. Водночас, аналогічно до ситуації з «помаранчевою революцією», вагомі позиції посідають однойменна назва – «революція гідності» та фактаж – революція. Однак вагомим у даному випадку є тло. А його складають типи революції – «революція свідомості», «єврореволюція» та «українська революція», а також такі супровідні описові елементи, як «революційні події» та «зміни».

Тож, якщо маркери найменування «помаранчевої революції» закарбувались у пам'яті сучасної молоді через колористику (символ тих подій), яка є суто зовнішньою, описовою, поверхневою характеристикою подій, то «революція гідності» карбується через типологізацію, яка включає типи, що ґрунтуються на національній основі, цивілізаційному виборі, свідомості як такій. До того ж показовим є те, що в автобіографічних текстах демонструється бачення революції як активної фази розвитку суспільства, оскільки з'являються «події» та «зміни».

Маркер постатей. Надзвичайно яскравою є ситуація зі згадуваннями в текстах про революції певних осіб. У випадку з «помаранчевою революцією» маркер постатей є разючим відображенням полюсності, боротьби двох політиків, яка в принципі може відбуватись не тільки за часів революції, а й у ході, наприклад, передвиборчої кампанії. Власне, даний маркер досить влучно відображає специфіку революційного ядра 2004 року – протистояння двох політиків. Постать Л. Кучми, яка теж присутня на WordCloud, представлена тут як привид минулого (див. рис. 4).

Рисунок 4. Маркер постатей «революції гідності» та «помаранчевої революції»

Абсолютно іншою є ситуація з маркером постатей у текстах, присвячених «революції гідності». Тут усіх лишає позаду, власне, одна особа, яка була об'єктом, що породжував більшість протестних настроїв. З іншого боку, у WordCloud представлено низку лідерів «революції гідності», однак це не політики так званого першого ешелону. Швидше, це ті, кого сучасна молодь бачила сподвижниками революційного руху. Проте, на цьому перелік згадуваних постатей не завершується. В текстах є згадування С. Нігояна, який виступає знаковою фігурою в подіях «революції гідності». Сьогодні його постать фактично символізується⁸ в українському суспільстві й набуває ознак національного символу боротьби. В текстах зустрічаються описи й про декількох інших осіб, які, зокрема, загинули під час розстрілів й віднесені до героїв «Небесної сотні», однак через те, що вони знеособлені, їхні імена не вказуються (вони не потрапили до WordCloud).

Потрапляють до WordCloud також дві принципово інші постаті – такі, яких важко віднести до окресленої вище типології. Це поет В. Симоненко, який пропагується як співець боротьби за Україну, в творчості якого наша країна оспівується як самостійна унікальна цілісність, незалежна від інших країн-світів. Ще однією постаттю є М. Чечетов, який потрапляє до описів революції лише завдяки своєму висловлюванню стосовно опозиції «Ми їх розвели як кошенят» та клеймується як один із спікерів та «диригентів» правлячої на той час Партії регіонів.

Таким чином, очевидно є відмінність у сприйнятті двох революцій студентською молоддю. Принаймні на підставі отриманих результатів, перша з них («помаранчева») постає як боротьба двох політиків (політичних сил), тоді як друга – є боротьбою багатьох проти одного. У першому випадку народ, вочевидь, бачиться лише як засіб досягнення мети політиків, тоді як у другому він є активним суб'єктом революційних подій, що виборює свої цілі, а не лише як симбіотичний елемент політичних угруповань.

Маркери протистояння ідентичностей. У даному випадку під протистоянням ідентичностей мається на увазі протистояння «Україна – Росія», яке гостро артикулюється сьогодні. І не дивним є те, що період «помаранчевої революції» отримує поодинокі звернення до російського світу лише у формі «російська культура» (див. рис. 5).

Рисунок 5. Маркери протистояння ідентичностей «революції гідності» та «помаранчевої революції»

⁸ Варто пригадати, що навіть новорічне звернення Президента в Україні цього року (2015 р.) почалося саме з відеоряду з С. Нігояном.

Тотожні «Україна» та «українці» в обох WordCloud відображають бачення вагомості саме українців у революційному процесі на теренах України. Однак якщо в текстах з описом «помаранчевої революції» з'являється своєрідне протиставлення чи то протистояння української та російської культури, то в текстах з описами «революції гідності» «російський світ» займає значно більший змістовний простір. Елементами цього «російського світу» є, власне, Росія; ЗМІ як індикатор артикуляції пропаганди; терористи, військові та «миротворці» як індикатор включеності іншодержавної військової складової у боротьбу на теренах України; населення (зокрема російськомовне) тощо.

Звісно, все це відображає специфіку «помаранчевої революції», як внутрішньодержавного протистояння і «революцію гідності» як таку, що призвела до міждержавної боротьби.

Маркери національної належності. О. Михайлова підкреслює, що українська революція 2013-2014 підживлювалася меморіальними маркерами ідентичності й була усвідомлена як національна [4]. Автор ґрунтується на тому, що мобілізаційний потенціал національного питання є надзвичайно потужним. Національне питання під найрізноманітнішими кутами розгляду артикулюється і в описах революцій в автобіографічних текстах студентів (див. рис. 6).

Рисунок 6. Маркери національної належності «революції гідності» та «помаранчевої революції»

Як бачимо, в обох випадках базовим є маркер «нація». Однак складові, наповнення гла різняться принципово у більшості випадків, а не почасти. Доцільним видається не детальний покроковий аналіз компонент WordCloud, а наведення аналітичних міркувань на основі звернення до думок Л. Іоніна щодо форм націоналізму.

Традиційно вищою формою націоналізму, підкреслює науковець, є політичний націоналізм. У цьому випадку формування власної національної ідентичності з необхідністю пов'язується з формуванням власної національної державності, коли відбувається або вихід якоїсь території з «маточної» держави, або її автономізація в межах держави [6, с. 169]. Насправді, дана форма націоналізму є не вищою, а поверхневою. Що ж до України, то вона і справді пройшла фазу формування політичного націоналізму з отриманням незалежності. Конструювання політичного націоналізму на той період також супроводжувалось протестними акціями, однак на сьогодні пам'ять про них зберігається у надто малій частки населення країни. Наприклад, сьогодні мало хто з українців зможе щось розповісти про «революцію на граніті»⁹. Тобто Україна пройшла класичний шлях від'єднання й побудови власних інститутів, не більше того. Значних змін у культурній царині та свідомості народу не відбулось.

Більш фундаментальна, більш широка і більш тривка форма – культурний націоналізм. Цей тип супроводжується закликами до відродження національної культури й потужнішими¹⁰ революціями, почасти кривавими [6, с. 169-171]. Вочевидь, формуванням цієї форми націоналізму українці можуть завдячувати саме «помаранчевій революції». Її «культуровий» рівень демонструють, як не дивно, маркери протистояння ідентичностей (див. рис. 5).

⁹ «Революція на граніті», повністю організована силами студентства, не мала на той час аналогів у всьому Старому світі («оксамитові революції» у Східній Європі у 1989-му році проводили більш зрілі політики). Вперше російськомовні Дніпродзержинськ та Одеса об'єдналися на рівні політичних вимог зі Львовом та Івано-Франківськом. Вперше запекла боротьба проти влади завершилася мирним шляхом, під музику «Мертвого півня» і Марії Бурмаки. Вперше перемога демократичних сил дала впевненість суспільству, що воно може вирішувати найважливіші громадські проблеми [7].

¹⁰ В розумінні масштабів охоплення революцією територій, верств населення, рівню агресивності, рішучості у способах боротьби й т.п.

Міфологічний націоналізм – найбільш глибинна й фундаментальна форма націоналізму. Міфологічна ідентичність – це істинна національна ідентичність, і вже на її основі створюються культурна й політична «надбудови». Це не міф, який відображає минуле, а міф, який представляє собою сьогодишню реальність [6, с. 171-172]. Ця форма характеризується тим, що націоналізм перетворюється на спосіб життя у найрізноманітніших його формах і проявах. Зокрема в тих, які ми сьогодні можемо спостерігати на вулицях сіл і міст української держави: вишиванках, вінках, існуванні й підтримці населенням націонал-орієнтованих партій, синьо-жовтій¹¹ колористиці та у багато чому іншому. Здобуттям даної форми націоналізму українці, вочевидь, мають завдячувати саме «революції гідності». Її ознаки відстежуються на WordCloud, де «революція гідності» артикулюється через національну свідомість, а не так, як в ситуації з «помаранчевою революцією», яка, у свою чергу, ілюструється через здобуття національної гідності внаслідок подолання комплексу меншовартості на основі відриву від чужої культури.

Повертаючись до визначених О. Михайловою маркерів «революції гідності», а також додавши до них ті, що найчастіше артикулювались впродовж революційного періоду й після нього (гімн, актуалізація «Правого сектору», вигуки «Слава Україні!»-»Героям слава!», вінки), варто відмітити, що фактично жоден з них не знаходить відображення в текстах студентів. Наприклад, вигуки «Слава Україні!»-»Героям слава!», що так інтенсивно використовувались впродовж усієї революції, зустрічаються лише раз (0,035%) на 11324 слів у текстах, присвячених «революції гідності». Гімн, повалення пам'ятників Леніну, Бандера не згадуються взагалі. Козаччина має також поодинокі згадування. З описами «помаранчевої революції» подібна ситуація. Вся увага зосереджується на кольорі, протистоянні двох кандидатів та пережитих дитячих емоціях. В описах «революції гідності» увага максимально приділяється причинам, наслідкам та почасти окремим позиціям перебігу подій. Таким чином, наше дослідження не дозволяє стверджувати, що основні маркери, артикульовані молоддю у автобіографічних текстах, відповідають загальнонаціональним маркерам. Однак, отримані результати цього і не заперечують. Вочевидь, спрацювала специфіка тексту як офіційного документу з відповідною стилістикою та фаховим навантаженням. Також не можна говорити, що в групі досліджуваної молоді артикулюються так звані «нові» маркери. Нами були виявлені, швидше, «інші» маркери, але знову ж таки здебільшого це зумовлено специфікою документів, які аналізувалися.

Література:

1. Герасимов І. Украина 2014: Первая постколониальная революция [Електронний ресурс] / І. Герасимов // «Україна Модерна»: міжнародний інтелектуальний часопис. – 2014. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/gerasimov-1-postkolonial-revolution>.
2. Майдан-2013: хто стоїть, чому і за що? [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 2013. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/en/publications/press-relizy/jsjcosqjfoqkwerkfpk.htm>.
3. Шеек Г. Социальные революции / Г. Шеек // Зависть: теория социального поведения / Пер. с англ. В. Кошкина; под ред. Ю. Кузнецова. – Москва: ИРИСЭН, 2008. – С. 471–492.
4. Михайлова О. Революція: поміж меморіальною, позиченою та новою ідентичністю [Електронний ресурс] / О. Михайлова // «Українська правда. Життя». – 2014. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/10/7/181769/>.
5. Когнітивна сфера особистості // Психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Видання друге, стереотипне; за ред. Ю. Л. Трофімова. – Київ: Либідь, 2000. – С. 181–336.
6. Ионин Л. Г. Ритуал-символ-миф / Л. Г. Ионин // Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учебное пособие. Изд. 3-е, перераб. и доп. – Москва: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С. 123–173.
7. Предтечі Майдану «Революції на граніті», яку організувала студентська молодь, виповнюється п'ятнадцять років [Електронний ресурс] // «Хрещатик»: газета київської міської ради. – 2006. – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/28040.html>.
8. Троян С. С. Цивілізаційно-культурні маркери України у вимірі глобалізації [Електронний ресурс] / С. С. Троян // Чорноморський літопис. – 2010. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Chl_2010_1_10.pdf.

¹¹ Наведено лише незначну кількість прикладів, здебільшого зовнішніх.